

ΓΛΩΣΣΑ - ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ - ΣΕΞΙΣΜΟΣ

ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΠΑΥΛΙΔΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΟ
εκδομένο το 1983

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΤΟΧΟΥ Ή ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΟΥ
SIGNATURE DU TITULAIRE OU DE SON EPOUSE
SIGNATURE OF BEARER OR OF HIS' WIFE

Μία πρόχειρη γλωσσολογική ανάλυση της φράσης στη σελ. 5 των ελληνικών διαβατηρίων οδηγεί στις εξής υποθέσεις:
(α) όλοι οι κάτοχοι ελληνικών διαβατηρίων είναι γένους αρσενικού·
(β) ο γάμος μεταξύ γυναικών είναι θεμιτός στην Ελλάδα. Προφανώς και οι δύο υποθέσεις είναι λανθασμένες.
«Αμέλεια» θα πουν μερικοί.
«Συστηματική αγνόηση» θα πουν άλλες.

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια εξετάζεται όλο και περισσότερο η σχέση γλώσσας και φύλου, η αντανάκλαση των κοινωνικών δομών εξουσίας τόσο στο γλωσσικό σύστημα, όσο και στη γλωσσική επικοινωνία. Στην Ελλάδα η προβληματική για το «γυναικείο λόγο» έχει αρχίσει από λογοτεχνικά κείμενα –τα περισσότερα μεταφράσεις– και από μερικά, ελάχιστα άρθρα.¹

Επειδή λοιπόν ο «γυναικείος λόγος» συνδέθηκε έμμεσα ή άμεσα με τον έντεχνο λόγο, σκόπιμα δεν τον χρησιμοποιώ, γιατί το άρθρο αυτό ενδιαφέρει πρωταρχικά ο σεξισμός στην καθημερινή γλώσσα,² οι καθημερινές εμπειρίες των γυναικών με τη γλώσσα και τη γλωσσική επικοινωνία. Από τη Γλωσσολογία,

την επιστήμη που δηλώνει ως αντικείμενό της τη γλώσσα, θα περιμέναμε τη δυνατότητα γενίκευσης ή μη των προσωπικών μας βιωμάτων με τη γλώσσα, ως γυναίκες ή άντρες. Αυτό συνε-

Ευχαριστώ την Ε. Χουρτζαμάνογλου για τις παρατηρήσεις και τη συζήτηση μαζί της.

1. Πβ. π.χ. αφιέρωμα του περιοδικού «Διαβάζω» (τεύχος 36, 1981) στον γυναικείο λόγο.
2. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι στην καθημερινή γλώσσα εκλείπει η ονομαζόμενη «ποιητική λειτουργία». Το να γυρεύαμε γλωσσικά εκφωνήματα χωρίς «ύφος», θα ήταν τόσο μάταιο όσο η αναζήτηση προτάσεων χωρίς λέξεις, όμως αναμφισβήτητα οι αισθητικοί στόχοι δεν έχουν συχνά πρωταρχικό λόγο στην καθημερινή γλώσσα.

πάγεται μία *συστηματική καταγραφή* της ύπαρξης ή απουσίας της γλωσσικής διαφοροποίησης ως προς το φύλο, αλλά και μία *ερμηνεία των φαινομένων που περιγράφονται*. Από μία Γλωσσολογία που θα τη χαρακτηρίζαμε *φεμινιστική* θα θέλαμε η ερμηνεία να παίρνει σαν αφηγήρα της την *κοινωνική ανισότητα των δύο φύλων*: επιπλέον θα απαιτούσαμε η ενασχόληση με το θέμα «γλώσσα και φύλο», να ξεπεράσει τα ακαδημαϊκά όρια και να εξετάσει τις *συνέπειες* της έρευνας και της θεωρίας για την *πράξη*.

II. Γλωσσικός σεξισμός

Τη γλωσσική ικανότητα, όπως και την ικανότητα επικοινωνίας γενικότερα, την αποκτάμε βρέφη από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον μας. Αργότερα θεωρούμε τη γλώσσα σαν κάτι αυτονόητο, που συνήθως δε μας προβληματίζει παρά μόνον όταν η γλωσσική επικοινωνία συναντά κάποια εμπόδια, όταν η συνεννόηση δεν είναι ικανοποιητική, όταν νιώθουμε ότι η εμπειρία μας σκοντάφτει στα όρια της γλώσσας.

Το ότι η γλώσσα είναι κοινωνικό φαινόμενο είναι πια κοινός τόπος. Το ότι η κοινωνική πραγματικότητα αντανακλάται στη γλώσσα είναι επίσης αποδεκτό – χωρίς βέβαια να μπορούν να διατυπωθούν με ακρίβεια οι σχέσεις ανάμεσα σε κοινωνικές δομές και μορφές επικοινωνίας. Αναμφισβήτητος είναι και ο ρόλος της γλώσσας στην κοινωνικοποίηση του ατόμου και στη διαμόρφωση της προσωπικής του ταυτότητας, καθώς και στην επεξεργασία των βιωμάτων και της πείρας του.

Ξεκινώντας απ' αυτές τις γενικές παραδοχές, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η γλωσσική συμπεριφορά των ανθρώπων συνδέεται με διάφορες προδιαγραφές σύμφωνα με τον *κοινωνικό ρόλο που καλούνται να αναλάβουν*. Στη γλωσσική συμπεριφορά των γυναικών βλέπουμε να πραγματώνεται ήδη πολύ ωρίς το πρότυπο του «*ωραίου και ασθενούς φύλου*»: είναι πολύ πιο επιτακτικό για μας να μιλάμε χαριτωμένα, να γράφουμε ζωγραφιστά γραμματάκια, όμορφες εκθέσεις. Κι αλίμονο, αν ξεφύγει από το στόμα μας κανένα «*άει στο διάολο*» – λόγια που θα προκαλούσαν ως και την περηφάνεια των γονιών όταν ειπωθούν από κανένα «*αντράκι*»: ή αργότερα: «*Είμαι δεκαεξάρα, σας γαμώ τα λύκεια*». Διατρέχουμε τότε τον κίνδυνο του χαρακτηρισμού, ή της μορφής: «*σαν αγοροκόριτσο η μιλιάρη σου*», όπως μας προειδοποιεί άλλο τραγούδι.

Μεγαλώνοντας λίγο ακόμη διαπιστώνουμε ότι όχι μόνο θα πρέπει να αποφεύγουμε τις βρισιές, αλλά και ότι θα ήταν γενικά καλύτερα να σωπαίνουμε. Γιατί όπως αποφάνθηκαν διάφοροι «*μεγάλοι άντρες*»³: «*Δεν ταιριάζει στη γυναίκα να είναι πολύ γενναία, ή πολύ εύγλωττη*». «*Μία γλώσσα είναι αρκετή για μία γυναίκα*». «*Το τριαντάφυλλο και η γυναίκα έχουν ένα κοινό προτέρημα, την ομορφιά, και ένα κοινό ελάττωμα, το αγκάθι*. Το αγκάθι της γυναίκας είναι η γλώσσα».

Και η λαϊκή σοφία⁴ επικυρώνει τις παραπάνω απόψεις: «*Κάλλιο πουτάνια παρά γλωσσού*». Ίσως γιατί: «*Ο καπνός και η γλωσσού διώχνει τον άνθρωπο από το σπίτι του*». Εύλογη η απορία: η γλωσσού δεν είναι άνθρωπος; ή μήπως άνθρωπος είναι μόνο ο άντρας; Όσο για το περιεχόμενο αυτών που λέει μια γυναίκα, αυτό αξιολογείται ως εξής: «*Όποιος ακούει της γυναικός τα λόγια όπου λέγει, 'ς την θάλασσασαν πιάνει λαγούς και 'ς τα βουνά ψαρεύει*». Και «*Αλιά 'ς εκείον που γελαστή και*

γυναικός πιστέψη». Σχολιάζοντας την τελευταία αυτή παροιμία ο Ν. Γ. Πολίτης λέει ότι είναι «*μυριόλεκτα τα περί του φιλοφειδούς και απίστου των γυναικών*».

Με το γάμο συνδέονται άπειρες ευχές για την «*αποκατάσταση*» μιας γυναίκας («*Άντε και νυφούλα*», «*Και μ' ένα καλό παιδί*»), αλλά και η αυτόματη αντικατάσταση της μιας κτητικής γενικής με μια άλλη: το επίθετο που έδειχνε την εξάρτησή της από τον πατέρα δηλώνει τώρα τη νέα εξάρτησή της, από το σύζυγο.⁵ Βέβαια, ενώ η πατρότητα εξακολουθεί να δηλώνεται σε όλα τα επίσημα χαρτιά, η αναφορά της μητέρας δεν κρίνεται αναγκαία, παρόλο ότι η μητρότητα, και όχι η πατρότητα, είναι *επαληθεύσιμη*. Όσες δεν παντρεύτηκαν, δηλαδή «*έμειναν στο ράφι*», παραμένουν «*δεσποινίδες*» για να διακρίνονται από εκείνες που απόκτησαν το status της «*κυρίας*», όπως μας υπενθύμιζε εκφωνητής της ΕΡΤ-2: «*Αυτά γι' απόψε. Κυρίες, δεσποινίδες, και κύριοι, καληνύχτα σας*».

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της γλώσσας στο οποίο καταγράφεται η κοινωνική αξιολόγηση των δύο φύλων είναι το γραμματικό γένος. Η φοιτήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης) που συμβουλευέται τον οδηγό σπουδών του 1979/80 θα διαπιστώσει ότι ο χαιρετισμός του πρύτανη, οι πληροφορίες σχετικά με την εγγραφή, τις υποτροφίες κ.λπ. απευθύνονται στους «*φοιτητές*» ή «*σπουδαστές*». Το ίδιο και οι όρκοι: «*Ο όρκος του φοιτητή*», «*Η καθολολόγηση του πτυχιούχου της Φιλοσοφικής Σχολής*», «*Η καθολολόγηση του διδάκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής*». Και ως αποτέλεσμα οι φοιτητές το μεταλύτερο μέρος του συνολικού αριθμού αυτών που φοιτούν στη Φιλοσοφική. Άλλα παραδείγματα:

— Τα βαθμολόγια στο ΑΠΘ τα υπογράφει «*ο καθηγητής*».

— Στα έντυπα των δηλώσεων / βεβαιώσεων του Ν.Δ. 105 συμπληρώνουμε: «*Ο υπογεγραμμένος... δηλώ...*
*Ο δηλών / βεβαιών (υπογραφή)*⁶

3. Πβ. *Εγκυκλοπαίδεια της Γυναίκας* 1966: 409-413.

4. Πβ. Πολίτης 19 2: 56, 230, 185 για τις παροιμίες και σελ. 185 για το σχόλιο.

5. Η πρόσφατη νομοθετική αλλαγή σχετικά με το επίθετο δύο συζύγων αποτελεί σίγουρα ένα θετικό βήμα. Είναι όμως σχεδόν βέβαιο ότι μία αντίστοιχη αλλαγή στην πρακτική των ζευγαριών θα αργήσει να πραγματοποιηθεί.

6. Στο διάστημα που μεσολάβησε από το γράψιμο του άρθρου αυτού μέχρι τη δημοσίευσή του διαπίστωση με χαρά μια αλλαγή στο έντυπο του Ν.Δ. 105: τώρα πια εμφανίζεται ρητά και το θηλυκό γένος.

Ίσως αυτό ν' αποτελεί ένδειξη μιας γενικότερης ευαισθητοποίησης σε προς το σεξισμό. Ίσως πάλι να συνετέλεσε και το διάδημα της ομάδας γυναικών της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Συγκεκριμένα το Φλεβάρη του 1982 απευθίναμε ένα γράμμα σε διάφορα Υπουργεία, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης κλπ., θέτοντας το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού και κάνοντας σαν πρώτο βήμα τις εξής προτάσεις:

(α) την κατάργηση της προσφώνησης και του χαρακτηρισμού «*δεσποινίς*» και την αντικατάστασή-της από τον *ουδέτερο* (ως προς την οικογενειακή κατάσταση) χαρακτηρισμό «*κυρία*». Η διάκριση των γυναικών σε δεσποινίδες και κυρίες αναπαράγει την εξάρτησή-τους από τον άνδρα και παγιώνει τον προσδιορισμό της γυναικείας ταυτότητας με άξονα το ανδρικό φύλο.

(β) τη σαφή εμφάνιση του θηλυκού γένους σε τύπους όπως: ο δη-

— Για την έκδοση βιβλιαρίων υγείας του ΙΚΑ χρειάζονται τα κάτωθι δικαιολογητικά:

Β) ΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ

1) Όλα τα ασφαλιστικά βιβλιάρια του ασφαλισμένου...

Η συμπλήρωση π.χ. της πρότασης (Ο υπογεγραμμένος... δηλώ...» με όνομα θηλυκού γένους έχει σαν αποτέλεσμα μια γραμματικά μη σωστή πρόταση, πράγμα που συνήθως αποφεύγουμε. Μερικοί ίσως υποθέσουν ότι οι γυναίκες δε δηλώνουν, δεν υπογράφουν τέτοια έντυπα, δεν ασφαλιζονται στο ΙΚΑ – υποθέσεις λανθασμένες βέβαια. Πιο κοντά στην πραγματικότητα είναι οι παρακάτω ερμηνείες: Οι γυναίκες δε λαμβάνονται καν υπόψη, δε μετρούν τόσο ώστε να υπάρχει σαφής αναφορά και σ' αυτές. Ή, επαφίεται στο άτομο να κάνει τις απαραίτητες αλλαγές στα έντυπα.

Πολλοί και πολλές θα αντέκρουαν ίσως: «Όταν λέμε στα ελληνικά, «ο φοιτητής», «ο δηλών», «ο ασφαλισμένος», κ.λπ. δηλώνουμε μόνο το αρσενικό γένος, εννοούμε όμως αυτόματα και ταυτόχρονα και το θηλυκό. Όχι όμως και τόσο αυτόματα, αν παρουμε υπόψη και τα συμφραζόμενα:

— Το έντυπο του Ι.Κ.Α. στη συνέχεια μας πληροφορεί:

2) Η ταυτότητα του ασφαλισμένου και της συζύγου του

3) Το βιβλιάριο υγείας του ασφ/νου

4) Το βιβλιάριο υγείας της συζύγου του ασφαλισμένου...

Εδώ δε μένει πια αμφιβολία ότι «ο ασφαλισμένος» αναφέρεται μόνο σε άντρες, εφόσον γάμοι μεταξύ γυναικών δεν προβλέπονται στην Ελλάδα. Και ούτε ισχύει, ότι οι γυναίκες δεν μπορούν να βγάλουν οικογενειακό βιβλιάριο.

Θα ήταν λάθος να υποθέσουμε ότι μόνο η «επίσημη γλώσσα» αγνοεί την ύπαρξη των γυναικών. Το περιοδικό Φαντάζιο δημοσίευσε τον Ιούλη του '83 ένα τέστ με τίτλο «Κάνετε για... αφεντικό»; Εφόσον η λέξη «αφεντικό» μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τα δύο φύλα, φυσικό θα ήταν να υποθέσουμε ότι το τεστ αφορά τις γυναίκες τουλάχιστον όσο και τους άντρες: κάποιες όμως ερωτήσεις⁷ δεν αφήνουν αμφιβολίες ως προς το φύλο «του αφεντικού»:

«...»

4) Το χριστουγεννιάτικο πάρτυ που οργανώνει η εταιρία το βλέπετε σαν: α) Καλό για το ηθικό του προσωπικού. β) Αναγκαίο κακό. γ) Θαυμάσια ευκαιρία για να πλευρίσετε τη σέξυ καινούργια δακτυλογράφο. δ) Ηλιθιότητα!

...

16) Η ιδεώδης ιδιαιτέρα σας θα έπρεπε να είναι: α) Άσχημη. β) Χαριτωμένη, όμορφη, αλλά και αποδοτική. γ) Εκπληκτική καλλονή, έστω και όχι πολύ αποδοτική».

Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις, όπου τα πράγματα είναι ακόμα πιο σαφή, κι η γλώσσα μονοσήμαντη:

— Η απόδειξη της ΕΛΠΑ (το 1983) για δικαίωμα εγγραφής μας βεβαιώνει:

«Ο Κος ... κατέβαλε το ποσό των 2.500 δρχ...»

— Η πλακέτα μιας γνωστής ασφαλιστικής εταιρείας αυτοκινητών πιστοποιεί:

«Υπέρ του κ. Παυλίδου Βασιλικής εξεδόθη το ... ειδικόν σήμα».

— Το ίδιο και οι προσφωνήσεις στη βουλή:

«Αξιότιμοι κύριοι», «Κύριοι συνάδελφοι».

— Η προσφώνηση «Αξιότιμε κύριε», σε γράμματα που απευ-

θύνονται σε υπηρεσίες, εταιρείες, εκδοτικούς οίκους, κ.λπ. ευθύς εξαρχής αποκλείει τη γυναικεία εργασία σ' αυτούς τους χώρους.⁸

Όσοι πραγματικά πιστεύουν ότι η χρήση του αρσενικού γένους συμπεριλαμβάνει εξίσου και το θηλυκό, θα έπρεπε να μπορούν να εξηγήσουν γιατί κάτω από φαινομενικά ίδιες, ή παρόμοιες περιστάσεις επικοινωνίας γίνεται σαφής αναφορά και στις γυναίκες. Στη σελίδα 24 του οδηγού σπουδών που ανέφερα πιο πάνω διαβάζουμε: «...δεν χορηγείται υποτροφία με τροφεία: α) στους άγαμους σπουδαστές που... β) στους έγγαμους σπουδαστές (ή σπουδάστριες) που...». Επίσης σε προεγκλογική περίοδο σπάνια ξεχνούν οι υποψήφιοι να αναφερθούν σε «Ελληνίδες και Έλληνες», «Βολιώτισσες και Βολιώτες».

Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες αρχικά τουλάχιστον το γένος των προσώπων στα οποία αναφερόμαστε δεν είναι σαφές λ.χ. η λέξη «κάτοχος» χωρίς άρθρο μπορεί να αναφέρεται θεωρητικά και σε άντρες και σε γυναίκες. Στη φράση όμως «υπογραφή κατόχου ή της συζύγου» που εμφανίζεται στα ελληνικά διαβατήρια τα συμφραζόμενα μειώνουν δραστικά τις πιθανότητες του να εννοούνται εξίσου πρόσωπα και των δύο φύλων με τη λέξη «κάτοχος». Άλλο παράδειγμα: Στην ανακοίνωσή του σε διάφορες εφημερίδες⁹ το Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος μας ρωτούσε: «Έχεις αυθαίρετο; αν το δηλώσεις μπορείς να το σώσεις». Η ρηματική κατάληξη -εις δηλώνει μεταξύ άλλων β' πρόσωπο ενικού αριθμού, όχι όμως και το γένος του προσώπου με το οποίο συνομιλούμε. Αμέσως όμως παρακάτω διαβάζουμε: «Τα αυθαίρετα, είναι ένα σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα που δημιουργήθηκε... από την ανάγκη του Έλληνα να αποκτήσει ένα σπίτι για την οικογένειά του». Κι να ακόμη κάποιος επέμενε ότι «Έλληνας» σημαίνει εδώ όλους τους ανθρώπους με ελληνική υπηκοότητα, ο συνδυασμός του αρσενικού γένους με «την οικογένειά του», οι βαθείς ρίζες του «αρχηγού της οικογενείας» στη συνείδηση όλων, δεν αφήνουν περιθώρια για μια ερμηνεία «του Έλληνα» ως «Ελληνίδα». Ενδιαφέρον θα είχε, αν καμιά Ελληνίδα τόλμησε να μη δηλώσει το αυθαίρετό της, βασιζόμενη στο ότι η ανακοίνωση αναφερόταν μόνο σε άτομα γένους αρσενικού.

Η γλώσσα μας προδίδει, όταν επιχειρούμε να μιλήσουμε για καινούριες εμπειρίες¹⁰ γράφει η Verena Stefan και αναφέρεται κύρια στη σεξουαλικότητα. Η καταπίεση της σεξουαλικότητας γενικά, αλλά ιδιαίτερα η καταδίκη της γυναικείας σεξουαλικότητας σε ανυπαρξία, έχουν οδηγήσει στην: (α) πορνογραφική έκφρασή της στη γλώσσα, (β) αδυναμία έκφρασης της γυ-

λών / η δηλούσα, ο ασφαλισμένος / η ασφαλισμένη κλπ. Η απουσία του θηλυκού γένους από επίσημα έγγραφα, έντυπα, ακόμα και από τη διοικητική ή εμπορική αλληλογραφία αντανάκλα τον αποκλεισμό των γυναικών από τα κοινά.

7. Π.χ. η ερώτηση 7) διατυπώνεται διαφορετικά για άντρες και γυναίκες.

8. Όταν μάλιστα η γλώσσα δεν αφήνει να φανεί το γένος από το επίθετο, τότε συχνά θεωρείται ότι το πρόσωπο αναφοράς είναι άντρας: αυτό φαίνεται δραστικά στα γερμανικά: «Sehr geehrter Herr Pavlidou».

9. Π6. π.χ. το ΒΗΜΑ της Κυριακής στις 24.7.83.

10. Π6. Stefan 1975: 3.

ναικείας σεξουαλικότητας σε μη χυδαία, μη υποτιμητική μορφή. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, γνώριμο σίγουρα στις περισσότερες γυναίκες, είναι η πρόσφατη εμπειρία που είχα με την κόρη μου, όταν άρχισε να συνδέει λέξεις με μέρη του σώματός της. «Η μυτούλα», «τα δοντάκια», «τα ματάκια», κυλούσαν εύκολα από τα χείλη, ενώ για τα γεννητικά όργανα το πολύ να αρθρώνουμε λέξεις κάποιας ιδιωτικής γλώσσας, διαφορετικής από οικογένεια σε οικογένεια. Και δεν ήταν η αιδώς που παρεμπόδιζε τη γλωσσική ικανότητα, αλλά ακριβώς η ανυπαρξία της γλωσσικής ικανότητας σε σχέση με ορισμένες περιοχές και δραστηριότητες του ανθρώπινου σώματος. Η ερμηνεία δε μπορεί να αναζητηθεί μόνο στο ότι η σεξουαλικότητα είναι ταμπού στην ελληνική κοινωνία, αλλά και στο γεγονός ότι για τις γυναίκες κάθε ουσιαστικό, κάθε περιγραφή, κάθε έκφραση που αναφέρεται στη σεξουαλικότητα είναι φορτισμένα με τις εμπειρίες της ως σεξουαλικό αντικείμενο.

Ωστόσο η σιωπή των γυναικών σε χώρους, στους οποίους, θεωρητικά τουλάχιστο, έχουν μια ισότιμη με τους άντρες θέση, δε μπορεί να εξηγηθεί μόνο με ελλείψεις στη γλωσσική ικανότητα. Πολλές από μας έχουν γνωρίσει σε συνελεύσεις, δημόσιες συζητήσεις, σεμινάρια, συμβούλια κ.λπ. τη σιωπή μας και ταυτόχρονα τις τρομακτικές προσπάθειες που χρειάστηκε να καταβάλουμε για να την ξεπεράσουμε.¹¹ Γνωρίσαμε επίσης και την αντρική «συμπαράσταση» στις προσπάθειες αυτές: σχόλια για την εμφάνισή μας, σχόλια για το ύψος και την ένταση της φωνής μας («τι τσιρίζεις;» ή «Δεν ακούγεσαι: πιο δυνατά»), συστηματική αγνόηση του νοήματος. Εξάλλου, συχνά αυτά που είπαμε απέκτησαν βαρύτητα μόνον όταν ξαναειπώθηκαν από άντρες. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι στις περιπτώσεις αυτές οι άντρες είναι «ειδικότεροι»: το κύρος τους συχνά προκύπτει μόνο από την ίδια τους την αυτοπεποίθηση.

Τα φαινόμενα και οι εμπειρίες που περιέγραψα είναι σίγουρα λιγότερο χειροπιαστά απ' ό,τι άλλες μορφές σεξισμού. Υπάρχουν βέβαια χώροι, όπως π.χ. η διαφήμιση ή η εκπαίδευση, στους οποίους είναι σαφές εκ των προτέρων ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται σαν εργαλείο για να μας επηρεάσει προς κάποια συμφέροντα ή να μας διαπαιδαγωγήσει σύμφωνα με κάποια κοινωνικά πρότυπα. Εδώ όμως δεν είναι τόσο τα ίδια τα γλωσσικά φαινόμενα που τραβούν την προσοχή μας, όσο η σεξιστική ιδεολογία που αναπαράγεται με το περιεχόμενο των διαφημιστικών ή εκπαιδευτικών κειμένων.¹² Γενικά όμως η σεξιστική αντιμετώπιση των γυναικών στη γλώσσα και στη γλωσσική επικοινωνία είναι πιο έμμεση, και λιγότερο οδυνηρή, απ' ό,τι, οι διακρίσεις στον επαγγελματικό τομέα, η καταπίεση μέσα στο σπίτι, η σωματική βία. Ίσως και γι' αυτόν το λόγο είναι δυσκολότερο να συνειδητοποιήσουμε το γλωσσικό σεξισμό.

III. Η συμβολή της Γλωσσολογίας

III.1

Το θέμα «γλώσσα και φύλο» εμφανίζεται στη Γλωσσολογία πολύ πριν από τη δεκαετία του '70.¹³ Το συναντάμε στην εξέταση των βασικών γραμματικών κατηγοριών με διάφορες μορφές π.χ. σχέσης φυσικού και γραμματικού γένους. Επίσης εθνογραφικές μελέτες «πρωτόγονων λαών» καταγράφουν και περιγράφουν «γυναικείες γλώσσες». Οι γλώσσες αυτές χαρακτηρίζο-

νται από στοιχεία λ.χ. μορφολογικά και λεξικολογικά, που χρησιμοποιούνται είτε αποκλειστικά είτε κατά προτίμηση από γυναίκες¹⁴. Ούτε η διαλεκτολογία αγνοούσε τον παράγοντα του φύλου: γνωστή είναι η προτίμηση των διαλεκτολόγων για δεδομένα που προέρχονται από ηλικιωμένες γυναίκες, μια και αυτά θεωρούνται πιο αμιγή.

Ο Δανός γλωσσολόγος Jespersen είναι από τους πρώτους εκπρόσωπους της Γλωσσολογίας του 20ου αιώνα, που ασχολήθηκαν σε θεωρητικό επίπεδο με τη σχέση γλώσσας-φύλου και του οποίου οι απόψεις συζητήθηκαν ευρύτερα τα τελευταία χρόνια. Το βιβλίο του «Η γλώσσα: φύση, εξέλιξη και προέλευσή της» που κυκλοφόρησε το 1922 περιέχει ένα κεφάλαιο με τον τίτλο «Η γυναίκα». Στο κεφάλαιο αυτό ο Jespersen σχολιάζει εθνογραφικές μαρτυρίες για την ύπαρξη γυναικείων γλωσσών και παρατηρεί ότι δε μπορούμε στις περιπτώσεις αυτές να μιλάμε για διαφορετικές γλώσσες γυναικών και αντρών, αλλά για σχετικά όχι πολύ διαφορετικές ποικιλίες της ίδιας γλώσσας. Εξετάζοντας τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες από αυτή τη σκοπιά, ο Jespersen καταγράφει ορισμένες προτιμήσεις που χαρακτηρίζουν τη γλωσσική συμπεριφορά των δύο φύλων: οι γυναίκες έχουν πολύ πιο περιορισμένο λεξιλόγιο από τους άντρες, αγαπούν την υπερβολή στην έκφραση, έχουν την τάση να μην ολοκληρώνουν τις προτάσεις τους, αποφεύγουν να ονομάσουν μέρη και λειτουργίες του σώματος, είναι πιο συντηρητικές στη γλωσσική αλλαγή, προτιμούν την παρατακτική από την υποτακτική σύνταξη.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω παρατηρήσεις δεν προκύπτουν από συστηματική έρευνα, γι' αυτό και είναι δύσκολο να κρίνουμε, ποιές εκφράζουν την αντροκρατική ιδεολογία για τα δύο φύλα, και ποιές ανταποκρίνονται σε πραγματικές διαφορές. Ο Jespersen σημειώνει, χωρίς ωστόσο να προχωρήσει σε πιο ουσιαστική ανάλυση, ότι οι γλωσσικές διαφορές συνδέονται με τον καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στα δύο φύλα και πως μεγάλες κοινωνικές μεταβολές «πιθανόν να τροποποιήσουν ακόμη και τις γλωσσικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα».¹⁵ Εξάλλου το γεγονός ότι ο Jespersen αφιερώνει ένα κεφάλαιο στη γυναίκα, και όχι στον άντρα, υπονοεί την ίδια στάση που χαρακτήριζε και τις εθνογραφικές μελέτες: «γλώσσα» σημαίνει «γλώσσα των αντρών»: αυτή είναι το μέτρο, το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο κρίνουμε και αξιολογούμε κάθε άλλη γλωσσική ποικιλία.

Παρ' όλο που, όπως είπαμε, η Γλωσσολογία δεν αγνοούσε το θέμα «γλώσσα και φύλο», ποτέ δεν προέκυψε μια ουσιαστικότερη συζήτησή του. Οι θεωρητικές προϋποθέσεις για μια νέα προσέγγιση του θέματος αυτού δημιουργήθηκαν με την καθιέρωση

11. Η εμπειρία αυτή έρχεται σε έντονη αντίθεση με την υποτιθέμενη φλυαρία των γυναικών την οποία σχολιάζουν πολυάριθμες παροιμίες: π.χ. μια κινέζικη παροιμία μας λέει: «Το σπαθί της γυναίκας είναι η γλώσσα της, και ποτέ μια γυναίκα δε το αφήνει να σκουριάσει».

12. Σχετικά με τα σχολικά βιβλία έχουν ήδη γίνει στην Ελλάδα μερικές εργασίες: π.χ. Φραγκουδάκη 1978, Γεωργίου - Νίλσεν 1980.

13. Πβ. συζήτηση των Andresen / Glück/Wigger 1979: 4ff.

14. Πβ. Bodine 1975 και Glück 1979.

15. Jespersen 1922: 254, μετάφραση της συγγραφέως.

ρωση της Κοινωνιογλωσσολογίας στη δεκαετία του '60.¹⁶ Για να τεθεί το ζήτημα της γλωσσικής ποικιλίας γενικότερα και να μελετηθεί συστηματικά (π.χ. σε σχέση με το επάγγελμα, ηλικία, φύλο, καταγωγή των ομιλητών) χρειάστηκε να επανεξεταστεί η διάκριση του Saussure γλώσσα-ομιλία και οι συνέπειές της.

Ως γνωστό, η Δομική Γλωσσολογία θεωρώντας σαν αντικείμενό της το γλωσσικό σύστημα και όχι την πραγμάτωσή του, έδωσε βάρος στην ομοιογένεια του γλωσσικού φαινομένου και δεν άφησε ουσιαστικά κανένα περιθώριο για τη μελέτη του σε κοινωνικό πλαίσιο. Ούτε η Γενετική Μετασχηματιστική Γραμματική δεν ενδιαφέρθηκε να ξαναδώσει στη σωσυριανή διάκριση (τώρα πια διαμορφωμένη ως γλωσσική ικανότητα και επιτέλεση) την αρχική της διαλεκτικότητα. Η καθιέρωση λοιπόν της Κοινωνιογλωσσολογίας (και λίγο αργότερα της γλωσσολογικής Πραγματολογίας) σήμαινε μεταξύ άλλων και τη διάθεση της Γλωσσολογίας να επαναπροσδιορίσει το αντικείμενό της.

Κοινωνιογλωσσικές μελέτες στα τέλη της δεκαετίας ήδη του '60 επισημαίνουν τη σπουδαιότητα του φύλου στην επιλογή της φωνητικής ποικιλίας.¹⁷ χωρίς όμως να αμφισβητήσουν το κοινωνικό status quo αντρών και γυναικών. Και είναι μάλλον βέβαιο, ότι η εσωτερική εξέλιξη της Γλωσσολογίας από μόνη της δε θα είχε δώσει τον όγκο της βιβλιογραφίας πάνω στη σχέση γλώσσας και φύλου, αν δε συνοδευόταν ταυτόχρονα από την ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος. Γιατί ήταν η ευαισθητοποίηση των ίδιων των γυναικών για το σεξισμό στη γλώσσα, που επέβαλε την εξέταση της γλωσσικής διαφοροποίησης κατά φύλο σαν διάσταση της κοινωνικής ανισότητας. Έτσι αρχές της δεκαετίας του 1970 γυναικείς γλωσσολόγοι, αλλά και κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι, άρχισαν να μελετούν το πρόβλημα γλώσσας και φύλου· αυτή τη φορά όμως αφετηρία ήταν κύρια οι προσωπικές εμπειρίες των γυναικών, γεγονός που πολύ σύντομα οδήγησε στην αμφισβήτηση της εξίσωσης «γλώσσα ίσον γλώσσα των αντρών».

Η Μ. R. Key συνοψίζει εύστοχα τις παραπάνω εξελίξεις στον πρόλογο του βιβλίου της «Αρσενική/θηλυκή γλώσσα». Το μικρό αυτό βιβλίο είναι... καρπός αρκετών χρόνων διδασκαλίας της Κοινωνιογλωσσολογίας, πολλών χρόνων σοβαρής γλωσσολογικής έρευνας, της γνώσης μιας ολόκληρης ζωής του τί σημαίνει να είσαι γυναίκα, και της απορίας μιας ολόκληρης ζωής για το πως είναι να είσαι άντρας».¹⁸ Το βιβλίο αυτό κυκλοφόρησε το 1975, την ίδια χρονιά με το «Γλώσσα και η θέση της γυναίκας» της R. Lakoff και τη συλλογή άρθρων με τίτλο «Γλώσσα και φύλο: διαφορά και κυριαρχία» που επιμελήθηκαν οι B. Thorne/N. Henley. Τα τρία αυτά βιβλία αποτελούν τις πρώτες εκτενείς δημοσιεύσεις πάνω στο ζήτημα του σεξισμού στη γλώσσα· συγχρόνως οριοθετούν και το τέλος της πρώτης περιόδου αναζητήσεων (χρονικά 1970-75) γύρω από το θέμα αυτό στο γλωσσολογικό χώρο των ΗΠΑ. Σήμερα μπορούμε να τα θεωρήσουμε πια κλασικά.¹⁹

III.2

Η διερεύνηση του σεξισμού στη γλώσσα ξεκίνησε, όπως ήδη ανέφερα στις ΗΠΑ. Παρ' όλο που τα τελευταία χρόνια η συζήτηση επεκτάθηκε και σε άλλες γλώσσες και χώρες, κύρια δυτικοευρωπαϊκές,²⁰ τα αγγλικά στο πλαίσιο της βορειοαμερικανικής κοινωνίας παραμένουν η πιο μελετημένη γλώσσα από τη

σκοπιά αυτή. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζω συνοπτικά²¹ χαρακτηριστικά αποτελέσματα, τα οποία κατατάσσω σε τρεις κατηγορίες:

- (1) γλωσσικό σύστημα
- (2) χρήση της γλώσσας και γενικότερη γλωσσική συμπεριφορά
- (3) απόκτηση της γλώσσας και γλωσσική ικανότητα

(1) «Το αρσενικό γένος είναι γενικά το δυνατότερο προσωπικό γένος».²²

Μία από τις πρώτες κατευθύνσεις προς τις οποίες στράφηκε η διερεύνηση του σεξισμού, ήταν οι δυνατότητες που μας δίνει η γλώσσα σε σύστημα για να αναφερθούμε σε πρόσωπα του αντρικού και του γυναικείου φύλου. Στα αγγλικά έχουμε π.χ. αντωνυμίες αρσενικού και θηλυκού γένους *he - she, his - hers* στα ελληνικά έχουμε επί πλέον και άρθρα αρσενικού και θηλυκού γένους λ.χ. ο - η. Επίσης υπάρχουν παραγωγικά επιθήματα όπως το γερμανικό *-in*, τα οποία όταν προστεθούν σε ορισμένα ουσιαστικά αρσενικού γένους μας δίνουν αντίστοιχα ουσιαστικά θηλυκού γένους, π.χ. *Student - Studentin*. Μερικές φορές μπορούν να χρησιμοποιηθούν προσδιορισμοί όπως στα ελληνικά π.χ. *οι γυναίκες μηχανολόγοι* όπου το ουσιαστικό *γυναίκες* προσδιορίζει το γένος της ονοματικής φράσης ως θηλυκό. Υπάρχουν βέβαια και λεξήματα, των οποίων η σημασία περιέχει ήδη τον προσδιορισμό του γένους ως σημασιολογικό χαρακτηριστικό, π.χ. η αγγλική λέξη *man* περιέχει το σημασιολογικό χαρακτηριστικό «αρσενικό».

Όμως όπως για τα ελληνικά έτσι και γι' άλλες γλώσσες ισχύει η παρατήρηση του Τριανταφυλλίδη σχετικά με την ισχύ των γενών στη γραμματική. Μία συνέπεια είναι: λέξεις που είναι σημαδεμένες ως προς το γένος, και το γένος αυτό είναι το αρσενικό, χρησιμοποιούνται *γενετικά*²³ δηλαδή και για τα δύο φύλα ή στις περιπτώσεις που το φύλο δεν ενδιαφέρει. Με άλλα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη γενετική χρήση οι λέ-

16. Οι σχέσεις κοινωνίας και γλώσσας εξετάζονται και παλιότερα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η νομοποίηση όμως των διαφόρων ερευνητικών κατευθύνσεων σ' ένα χώρο -όχι απαραίτητα ομοιογενή- της Γλωσσολογίας, με το όνομα «Κοινωνιογλωσσολογία», συντελείται στα μέσα της δεκαετίας του '60.

17. Για σχετικές παραπομπές πβ. Trömel-Plötz 1980.

18. Key 1975: vii, μετάφραση της συγγραφέως.

19. Για μια πρόσφατη συζήτηση του θέματος «γλώσσα-φύλο» στο πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας πβ. Dittmar 1983.

20. Για σχετική ενημέρωση πβ. το περιοδικό OBST 1978, 1979 και OBST Beiheft 3 1980.

21. Για μια εκτενέστερη εισαγωγή στο θέμα πβ. Eakins/Eakins 1978. Το βιβλίο αυτό δεν προϋποθέτει πολλές γνώσεις Γλωσσολογίας, καλύπτει ταυτόχρονα ικανοποιητικά - με πολυάριθμες παραπομπές σε επιμέρους μελέτες - τους διάφορους ερευνητικούς χώρους. Για μια πολύ σύντομη εισαγωγή ενδείκνυται και το άρθρο των Kramer/Thorne/Henley 1978 και των Thorne/Kramarae/Henley 1983. Πλούσια και σχολιασμένη βιβλιογραφία περιλαμβάνει η συλλογή των Thorne/Kramarae/Henley 1983.

22. Νεοελληνική Γραμματική 1978: 216.

23. Αποδίδω έτσι τον αγγλικό όρο «genetic».

ξεις αυτές ουδετεροποιούνται ως προς το γένος: π.χ. στην πρόταση «Ποιός έχει αντίρρηση;» η λέξη *ποιός* μπορεί να αναφέρεται τόσο σε γυναίκες, όσο και σε άντρες.²⁴

Η υποτιθέμενη ουδετεροποίηση αποδείχτηκε επανειλημμένα μύθος. Η ανάλυση σχολικών βιβλίων (υλικού μεγέθους 100.000 λέξεων) απέφερε ότι μόνο 3% των περιπτώσεων, στις οποίες θεωρητικά τουλάχιστον γινόταν γενετική χρήση της προσωπικής αντωνυμίας *he*, το φύλο του προσώπου αναφοράς ήταν πραγματικά αδιάφορο: σε όλες τις άλλες περιπτώσεις το *he* αναφερόταν σε άντρες (ή σε αρσενικά ζώα), όπως έδειχναν τα συμφραζόμενα, ή σε επαγγέλματα όπως λ.χ. ναύτης, αγρότης, που υπονοούν αυτόματα άντρες.²⁵ Εξάλλου έρευνες ως προς την ερμηνεία του φύλου, όταν χρησιμοποιούνται π.χ. οι λέξεις *man*, *he*, αποκάλυψαν ότι τις περισσότερες φορές το πρόσωπο αναφοράς θεωρείται αρσενικού γένους, έστω κι αν οι λέξεις αυτές πραγματικά αναφερόταν και σε άντρες και σε γυναίκες.²⁶

Η εξέταση λεξημάτων τα οποία είναι σημασιολογικά σηματοδομένα ως προς το γένος έδειξε ότι υπάρχουν στα αγγλικά πολύ περισσότερες λέξεις αποκλειστικά για το αντρικό γένος (αναλογία 3:1)²⁷. Ωστόσο η αναλογία αυτή αντιστρέφεται δραστικά όταν πρόκειται για έννοιες που έχουν σχέση με χαλαρά σεξουαλικά ήθη: 220 λέξεις της αγγλικής γλώσσας αναφέρονται σε γυναίκες, και μόλις 22 σε άντρες.²⁸ Σε περιπτώσεις στις οποίες φαινομενικά τουλάχιστο υπάρχουν συμμετρικά ζεύγη ουσιαστικών για άντρες και γυναίκες, π.χ. *γεροντοπαλλήκαρο* - *γεροντοκόρη*, *bachelor* - *spinster*, οι συνδηλώσεις είναι διαφορετικές για τα δύο φύλα. Ο ίδιος ο Jespersen είχε παρατηρήσει «...it is a higher praise to say that Mrs. Browning was a great poet, than to coll her a great poetess»²⁹.

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και με τη διαχρονική θεώρηση της αγγλικής γλώσσας: υπάρχουν ζεύγη λέξεων για το αρσενικό και θηλυκό γένος που αρχικά είχαν την ίδια σημασία, όπως π.χ. οι τίτλοι ευγενείας *master-mistress*. Με την πάροδο του χρόνου η λέξη *mistress* απέκτησε υποτιμητική σημασία, σε σχέση με την αρχική, φαινόμενο που χαρακτηρίζει πολλές λέξεις που αναφέρονται σε γυναίκες, όχι όμως τις αντίστοιχες για το αρσενικό γένος.³⁰ Και όπως λέει η Lakoff «...it is one thing to be an old master, like Hans Holbein, and another an old mistress».³¹

Το γενικότερο συμπέρασμα στο οποίο οδηγούν τα παραπάνω αποτελέσματα είναι ότι η γλώσσα παίρνει υπόψη σε διαφορετικό βαθμό τα δυο φύλα: τείνει να παραβλέπει τις γυναίκες. Επιπλέον, η γλώσσα ορίζει με διαφορετικό τρόπο τις γυναίκες και τους άντρες: τείνει να προβάλλει τις γυναίκες αρνητικά.

(2) «... οι σιγανές τους λέξεις κρύβουν, υπονοούν, καταδικάζουν στο ανέκφραστο και στον ευφημισμό»³²

Ως προς τη χρήση του γλωσσικού συστήματος και τη γενικότερη γλωσσική συμπεριφορά υπάρχουν λιγότερες μελέτες και ακόμη λιγότερα εμπειρικά τεκμηριωμένα συμπεράσματα. Αυτό οφείλεται κύρια στο ότι η Γλωσσολογία μόλις πρόσφατα στράφηκε προς τη μελέτη της γλωσσικής επικοινωνίας και ενώ σε σχέση με τη γλώσσα υπήρχαν ώριμες θεωρίες στις οποίες μπορούσαν να ανατρέξουν οι γλωσσολόγοι, όταν μελετούσαν το σεξισμό στο σύστημά της, κάτι αντίστοιχο δεν ήταν αυτονόητο σε σχέση με τη χρήση του γλωσσικού συστήματος.

Μία από τις πιο τεκμηριωμένες διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες αφορά τη φωνητική πραγμάτωση της γλώσσας: οι γυναίκες προτιμούν συχνότερα από τους άντρες εκείνη τη φωνητική μορφή που θεωρείται *πρότυπη*, δηλαδή «σωστότερη», πιο «καθώς πρέπει». Για τα αγγλικά λ.χ. οι γυναίκες επιλέγουν τη ρηματική κατάληξη *-ing*, ενώ οι άντρες την *-in*.³³ Επίσης για τα αγγλικά, η ομιλία των γυναικών φαίνεται να χαρακτηρίζεται από σχήματα επιτόνισης που οι άντρες δε χρησιμοποιούν, λ.χ. επιτονίσεις που υποδηλώνουν μη ολοκλήρωση του εκφωνήματος ή θεωρούνται πιο ευγενικές.³⁴ Χαρακτηριστικό για τις γυναίκες θεωρεί η Lakoff το εξής φαινόμενο: η απάντηση σε μια ερώτηση δίνεται όχι με την επιτόνιση μιας απόφασης, αλλά με εκείνη μιας ερώτησης, δείχνοντας έτσι αβεβαιότητα ή την ανάγκη για επιβεβαίωση.³⁵

Όσο για την ίδια τη φωνή, είναι γνωστό ότι οι γυναίκες έχουν συνήθως *υψηλότερη φωνή* από τους άντρες: ένας σημαντικό λόγος είναι ότι οι γυναικείες φωνητικές χορδές είναι πιο κοντές από τις αντρικές. Η διαφοροποίηση ανάμεσα στην αντρική και στη γυναικεία φωνή επέρχεται ουσιαστικά στην εφηβεία και οφείλεται σε ανατομικούς παράγοντες. Εμπειρικές έρευνες, όμως, ενισχύουν την υπόθεση ότι τα παιδιά ήδη πριν φτάσουν στην εφηβεία μαθαίνουν να χρησιμοποιούν τη φωνή τους σύμφωνα με τα κοινωνικά πρότυπα για τη συμπεριφορά των δύο φύλων.³⁶

Σε λεξικολογικό επίπεδο παρατηρούνται διαφορές ως προς το λεξιλόγιο γυναικών και αντρών, οι οποίες προέρχονται από το γεγονός ότι οι κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων κατανέμουν διαφορετικές δραστηριότητες, υποχρεώσεις, δικαιώματα, στους άντρες και στις γυναίκες. Έτσι ενώ οι άντρες έχουν πλουσιότερο λεξιλόγιο σε σχέση με το επάγγελμά τους, οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ποικιλία σε λεξιλόγιο που αφορά την καθημερινή φροντίδα των παιδιών και το νοικοκυριό: οι γυναίκες επιλέγουν επίσης συχνότερα υποκοριστικά και ευφημισμούς, γεγονός που συνδέεται – τουλάχιστο ως ένα βαθμό – με το ρόλο τους στην ανατροφή των παιδιών.³⁷

Μερικές παρατηρήσεις του Jespersen για το λεξιλόγιο των γυναικών επιβεβαιώνονται από νεότερες έρευνες: π.χ. η Lakoff πιστεύει ότι οι γυναίκες έχουν σαφή προτίμηση για ορισμένα ε-

24. Έτσι προκύπτει η αρκετά παράλογη κατάσταση να ρωτούμε μερικές φορές στο τηλεόρασμα «Ποιος είναι;» παρόλο που λόγω της φωνής ήδη αναγνωρίσαμε το φύλο του ατόμου με το οποίο συνομιλούμε ως γυναικείο.

25. Πβ. Graham 1975.

26. Πβ. Eakins/Eakins 1978: 143 και Kramer/Thorne/Henley 1978: 644.

27. Πβ. Eakins/Eakins 1978: 126

28. Πβ. Eakins/Eakins 1978: 113, 121 και Kramer/Thorne/Hanley 1978: 643.

29. Πβ. Jespersen 1924: 232.

30. Πβ. Schulz 1975.

31. Πβ. Lakoff 1975: 29.

32. Γαλανάκη 1982: 20.

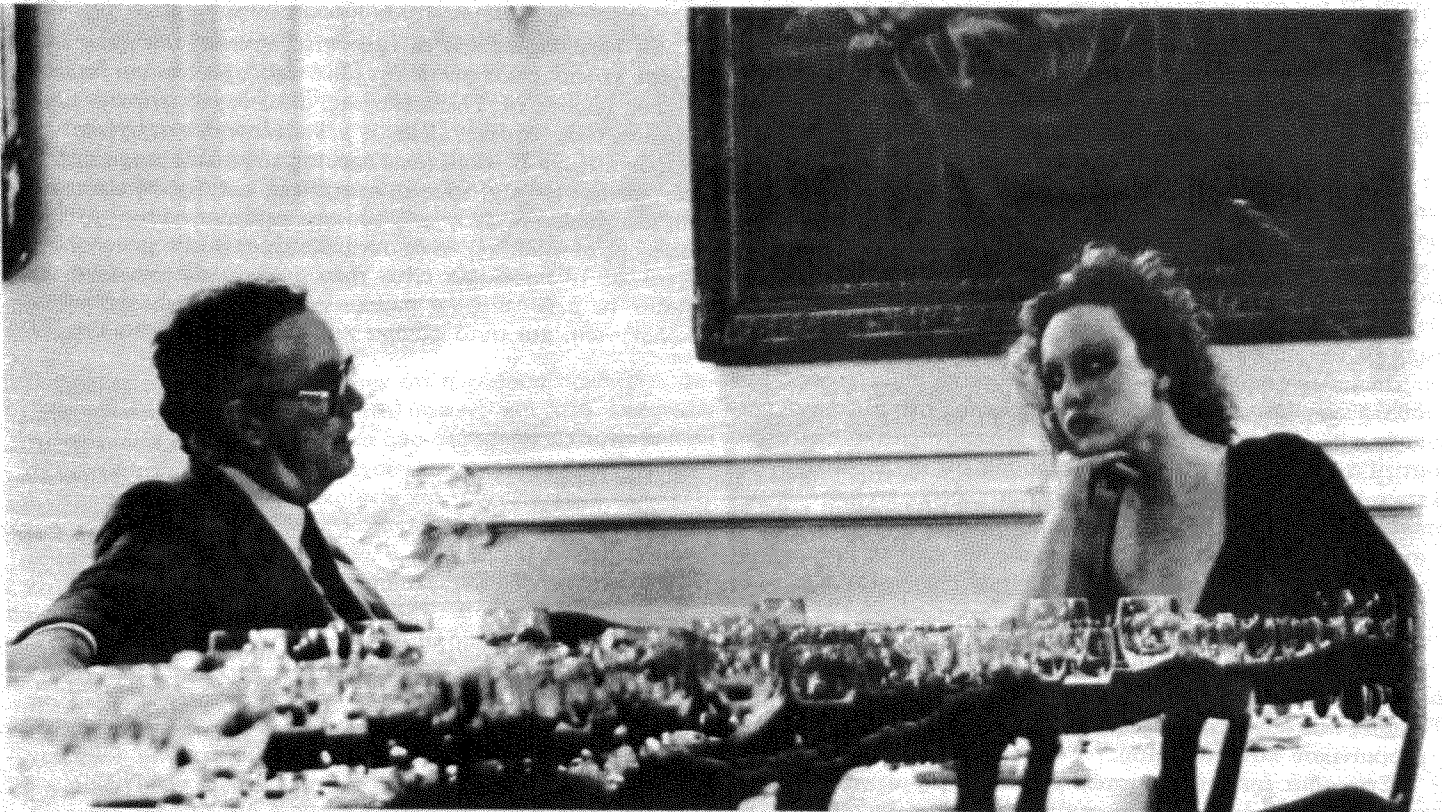
33. Πβ. Trudgill 1975.

34. Πβ. Brend 1975.

35. Πβ. Lakoff 1975: 17.

36. Πβ. Sachs 1975.

37. Πβ. Trömel-Plötz 1978.

πίθετα (λ.χ. *sweet, lovely*), επιρρήματα που δηλώνουν έμφαση όπως τα *so, such*, ενώ αποφεύγουν βρισιές ή χυδαίες εκφράσεις όπως *damn, shit*.³⁸ Εμπειρικά επιστημάνθηκε ότι οι άντρες χρησιμοποιούν περισσότερο αριθμητικά όταν περιγράφουν κάτι, ενώ οι γυναίκες, κι αν ακόμη χρησιμοποιήσουν αριθμητικά, τα συνδυάζουν με επιρρήματα (ή μόρια γενικότερα), τα οποία ελαττώνουν την ακρίβεια του αριθμητικού. Δηλαδή ενώ οι άντρες θα έλεγαν π.χ. «Πάνω στο τραπέζι είναι 6 βιβλία», οι γυναίκες θα προτιμούσαν να πουν «Πάνω στο τραπέζι είναι περίπου 6 βιβλία».³⁹ Η τάση αυτή των γυναικών να εξασθενούν τα εκφωνήματά τους (πραγματολογικά θα λέγαμε: να μειώνουν την προσλεκτική δύναμη των εκφωνημάτων) παρατηρείται και σε άλλες γλώσσες και κάτω από διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας: λ.χ. σε έρευνα σε γερμανικό πανεπιστήμιο διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες δάσκαλοι χρησιμοποιούν περισσότερο μόρια όπως τα *eigentlich, irgendwie* και περισσότερα παρενθετικά ρήματα (π.χ. *ich meine..., Mir scheint...*) από τους άντρες δασκάλους.⁴⁰

Η ίδια τάση φαίνεται να πραγματώνεται και σε επίπεδο σύνταξης με τις λεγόμενες ερωτήσεις-προσθήκες (*tag-questions*) που επισήμανε η Lakoff. Οι ερωτήσεις αυτές μειώνουν μεν την ένταση μιας απόφασης, αλλά ταυτόχρονα δε λειτουργούν σαν πραγματικές ερωτήσεις, λ.χ. «Καλή η ιδέα της Ελένης, έτσι δεν είναι;» Το αποτέλεσμα είναι κάτι ανάμεσα σε ισχυρισμό και ερώτηση, που επιτρέπει στους ομιλητές να δείξουν μικρότερη σιγουριά από ότι με ένα σκέτο ισχυρισμό, μεγαλύτερη όμως από ό,τι με μία απλή ερώτηση.⁴¹ Εμπειρικές έρευνες δεν επιβεβαίωσαν πάντα την υπόθεση της Lakoff ότι οι γυναίκες χρησιμοποιούν συχνότερα τέτοιες ερωτήσεις-προσθήκες. Το γεγονός αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι δεν έγινε πάντα διαχωρισμός ανάμεσα σε ερωτήσεις-προσθήκες που δείχνουν έλλειψη αυτοπεποίθησης και σε εκείνες που πραγματικά απαιτούνται από τις περιστάσεις και χρησιμοποιούνται στον ίδιο βαθμό από τα δύο φύλα.⁴²

Πάντως οι ενδείξεις που υπάρχουν επιτρέπουν τη διατύπωση της υπόθεσης ότι η γυναικεία γλωσσική συμπεριφορά διέπεται από διάφορους μηχανισμούς οι οποίοι μειώνουν την ισχύ ενός εκφωνήματος.⁴³ Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να ερμηνευτεί σαν ένδειξη ανασφάλειας, μπορεί όμως να θεωρηθεί και πιο εγγενική, ακριβώς επειδή αφήνει στους συνομιλητές περισσότερα περιθώρια αντίδρασης.

Μια άλλη υπόθεση ως προς τη γλωσσική συμπεριφορά των δύο φύλων αφορά τη διάθεση συνεργασίας στη γλωσσική επικοινωνία. Ανάλυση συνομιλίας σε πανεπιστημιακό σεμινάριο στη Γερμανία οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι φοιτητές συζητούν ανταγωνιστικά, ενώ οι φοιτήτριες δείχνουν μεγαλύτερη προθυμία για συνεργασία.⁴⁴ Η υπόθεση ότι οι γυναίκες έχουν αυτή την τάση φαίνεται να ενισχύεται και από τη μεγαλύτερη χρήση ελάχιστων αντιδράσεων (*minimal responses*) π.χ. *μμμ, χμμ*, που παρατηρείται στις γυναίκες.⁴⁵ Αντίστροφα οι άντρες τείνουν να χρησιμοποιούν τέτοιες αντιδράσεις με κάποια καθυστέρηση, γεγονός που κάθε άλλο παρά ενθαρρύνει το συνομιλητή να συνεχίσει: αυτό προέκυψε από ανάλυση διαλόγων σε δυάδες που μαγνητοφωνήθηκαν σε δημόσιους χώρους βορειοαμερικάνικου πανεπιστημίου.⁴⁶

Στην ίδια έρευνα διαπιστώθηκε ότι σε μη μεικτούς διαλόγους (δηλαδή μόνο ανάμεσα σε άντρες, ή μόνο σε γυναίκες) οι

συνομιλητές διέκοπταν ο ένας τον άλλον ή μιλούσαν ταυτόχρονα στον ίδιο βαθμό· σε μεικτό όμως διάλογο ο άντρας διέκοπτε τη γυναίκα, ή μιλούσε ταυτόχρονα μαζί της πολύ πιο συχνά από ό,τι αντίστροφα.

Όσο για την ποσότητα, διάφορες έρευνες⁴⁷ δείχνουν ότι οι άντρες μιλούν περισσότερο από τις γυναίκες και όχι μόνο στο διάλογο· η Swacker που ζήτησε από φοιτητές και φοιτήτριες να περιγράψουν τρεις εικόνες, στην έρευνα που ανέφερα πιο πάνω, διαπίστωσε ότι οι άντρες μιλούσαν για σημαντικά περισσότερο χρόνο απ' ό,τι οι γυναίκες, παρόλο που δεν υπήρχε διαφορά την ταχύτητα της ομιλίας. Τέτοιες διαπιστώσεις έρχονται σε ακραία αντίφαση με τις στερεότυπες αντιλήψεις για τη γυναικεία φλυαρία και δείχνουν την αναγκαιότητα αναθεώρησής τους.

(3) Σχετικά με την απόκτηση της γλώσσας και τη γλωσσική ικανότητα τα αποτελέσματα είναι αντιφατικά ως προς την ύπαρξη διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα.⁴⁸ Σύμφωνα με τη μία άποψη τα κορίτσια υπερέχουν στη γλωσσική ικανότητα, π.χ. στην απόκτηση της γλώσσας και στη γλωσσική παραγωγικότητα. Σύμφωνα με την άλλη άποψη η υπεροχή των γυναικών στη γλώσσα δεν είναι παρά ένας μύθος.⁴⁹ Επειδή τα εμπειρικά αποτελέσματα δεν είναι επαρκούν για την αποδοχή ή απόρριψη μιας από τις παραπάνω απόψεις, δεν μπορεί να αποκλειστεί μέχρι στιγμής η επίδραση του φύλου στη γλωσσική ικανότητα· ούτε όμως μπορούν να διατηρηθούν αναντίρρητα στερεότυπες αντιλήψεις, λ.χ. για τη γυναικεία ευφράδεια.

III. 3

Οι ερευνήτριες και οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με τη σχέση γλώσσας και φύλου όχι μόνο προέρχονται από διαφορετικούς χώρους της Γλωσσολογίας, αλλά συχνά ανήκουν και σε διαφορετικές σχολές. Έτσι η μεθοδολογική ετερογένεια που παρουσιάζουν οι παραπάνω έρευνες κάθε άλλο παρά εκπλήσσει· συναντάμε π.χ. τόσο τη στατιστική καταγραφή και ανάλυση μεμονωμένων φθόγγων, όσο και την ερμηνευτική ανάλυση πλήρους συνομιλίας, όπως συνηθίζεται στην εθνομεθοδολογία. Εξάλλου το πρόβλημα είναι τόσο σύνθετο που καθιστά αναγκαίο το μεθοδολογικό πλουραλισμό και τη διεπιστημονική προσέγγιση, και αυτό φάνηκε καθαρά στη δεκαετία του '70.

38. Πβ. Lakoff 1975: 10ff, 56.

39. Πβ. Swacker 1975.

40. Πβ. Kuhn 1980, κεφ. 3.4.

41. Πβ. Lakoff 1975: 15f.

42. Πβ. Kuhn 1980: 78f.

43. Για συζήτηση τέτοιων μηχανισμών πβ. Trömel-Plötz 1978.

44. Πβ. Klann 1978.

45. Πβ. σχετικές εργασίες που αναφέρονται στο Thorne/Henley 1975: 248f.

46. Πβ. Zimmerman / West 1975.

47. Πβ. σχετικές εργασίες που αναφέρονται στο Thorne/Henley 1975: 257-263.

48. Πβ. Klann-Delius 1981.

49. Πβ. Macaulay 1978.

Ένα άλλο μεθοδολογικό συμπέρασμα που προκύπτει από τις έρευνες της περασμένης δεκαετίας είναι ότι η απομόνωση της παραμέτρου «φύλο» δεν είναι πάντα θεμιτή: συχνά επιβάλλεται η ταυτόχρονη εξέταση της κοινωνικής τάξης, ηλικίας, εθνικότητας κ.λπ.⁵⁰ Γι' αυτό πρέπει να πάρουμε υπόψη ότι οι περισσότερες εμπειρικές έρευνες που έχουν στο επίκεντρό τους τη διαφοροποίηση των δύο φύλων στη γλωσσική συμπεριφορά είναι έρευνες μικρής έκτασης: αναγκαστικά λοιπόν περιορίζονται στην εξέταση της γλωσσικής επικοινωνίας με μικρό δείγμα αντρών-γυναικών, σε ένα είδος επικοινωνίας, ένα θέμα συνομιλίας κ.λπ. Και εδώ υπάρχουν δύο κίνδυνοι: (α) η υπεργενίκευση των αποτελεσμάτων και σε άλλες συνθήκες επικοινωνίας όταν διαπιστώνεται κάποια διαφορά στη γλωσσική συμπεριφορά κάτω από ορισμένες περιστάσεις: (β) η μη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων, όταν δεν παρατηρούνται διαφορές.⁵¹

Η διαπίστωση των διαφορών συνοδεύεται συνήθως από μια ερμηνεία της γλωσσικής διαφοροποίησης κατά φύλο. Στις νεότερες αυτές έρευνες, σε αντίθεση με παλιότερες, π.χ. εθνογραφικές μελέτες, η ερμηνεία αναζητείται στον κοινωνικό προσδιορισμό αντρών και γυναικών και όχι στο φύλο σαν κάποιο φυσικό, βιολογικό μέγεθος.⁵² Το ενδιαφέρον εντοπίζεται στους κοινωνικούς ρόλους που καλούνται να αναλάβουν τα δύο φύλα: και οι ρόλοι αυτοί διαφέρουν, όχι μόνο ως προς τον καταμερισμό εργασίας, αλλά και ως προς το γόητρο, την εξουσία κ.λπ. Έτσι λοιπόν η ερμηνεία των γλωσσικών διαφορών ανατρέχει στην κοινωνική αξιολόγηση αντρών και γυναικών, θεωρώντας ότι η κοινωνική ιεράρχηση των φύλων αντανακλάται στη γλώσσα και στη γλωσσική συμπεριφορά. Βέβαια είναι πολύ νωρίς ακόμη για να προσδιοριστεί η σχέση αυτή της αντανάκλασης, ιδιαίτερα όταν οι ίδιες οι δομές της γλωσσικής επικοινωνίας δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς μέχρι τώρα.

Οι έρευνες που συζητήθηκαν στο κεφάλαιο αυτό δεν παρουσιάζουν μόνο μεθοδολογική ποικιλία, αλλά και ανομοιογένεια ως προς τους *απώτερους στόχους*. Αυτό φαίνεται πολύ καθαρά στη συλλογή άρθρων διαφόρων συγγραφέων που εκδόθηκε από τις Thorne/Henley: όταν οι ερευνήτριες φαίνεται να έχουν συνείδηση της καταπίεσής τους ενδιαφέρει και η εξάλειψη του σεξισμού στη γλώσσα και στην κοινωνία, και όχι μόνο η διεύρυνση της γνώσης. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στο ύφος των κειμένων.⁵³

Πολλές ερευνήτριες πιστεύουν ότι η γλώσσα συμβάλλει σημαντικά στην παγίωση προκαταλήψεων, και στη διαιώνιση στερεότυπων αντιλήψεων για τα δύο φύλα, και μάλιστα με διττή μορφή: από τη μια μεριά έχουν αποτυπωθεί στο γλωσσικό σύστημα οι κοινωνικές διακρίσεις και από την άλλη η γλώσσα χρησιμοποιείται ως φορέας κάποιας ιδεολογίας. Αλλάζοντας λοιπόν το σύστημα τη γλώσσας, ή επιδρώντας στην παραγωγή κειμένων κοινού χαρακτήρα συμβάλλουμε στην κοινωνική αλλαγή.

Συνέπεια αυτής της θέσης είναι οι διάφορες προτάσεις που έγιναν κατά καιρούς για *ρυθμιστικές αλλαγές* σε κάποια συγκεκριμένη γλώσσα. Λ.χ. στα αγγλικά, όταν αναφερόμαστε σε πρόσωπα και των δύο φύλων, ή όταν το φύλο είναι αδιάφορο, χρησιμοποιούνται πια οι αντωνυμίες και για τα δύο γένη:

«Everybody take his or her seat» αντί της «Everybody take his seat». Επίσης στα αγγλικά έχει καταργηθεί η διάκριση *Mrs-*

Miss: καθιερώθηκε το *Ms* που δεν διαφοροποιεί τις γυναίκες ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση. Άλλο παράδειγμα: λέξεις (ή συνθετικά λέξεων) που αναφέρονται μόνο στο αντρικό φύλο και έχουν σχέση κύρια με αξιώματα ή επαγγέλματα, αντικαταστάθηκαν με άλλες, ουδέτερες ως προς το φύλο, αντί λ.χ. της *chairman* χρησιμοποιείται η λέξη *chairperson*.

Τέτοιες ρυθμιστικές προτάσεις έχουν υιοθετηθεί στις ΗΠΑ πλατιά από κυβερνητικούς φορείς, εκδοτικούς οίκους, μέσα μαζικής ενημέρωσης, πράγμα που διευκολύνει και την αποδοχή τους από την κοινή γνώμη. Αρνητικές αντιδράσεις υπήρξαν βέβαια άφθονες, βασιζόμενες κύρια σε επιχειρήματα από επισημοφανή μέχρι πολεμικά. Σαν αντίλογος σε τέτοια επιχειρήματα αρκεί να αναφερθεί εδώ η περίπτωση που σχολιάζει ο Boudouin de Courtenay: μία γιατρός στη Μόσχα γύρω στα 1910 επιχειρήσε να γίνει υφηγήτρια, πράγμα που παρεμπόδισε ο ίδιος ο αρμόδιος υπουργός με την αιτιολογία ότι ο κανονισμός για υφηγεσίες προβλέπει «υφηγητές» όχι όμως «υφηγήτριες».⁵⁴

Υπάρχουν διάφορες στρατηγικές για να μειωθεί η άνιση μεταχείριση των γυναικών στο γλωσσικό σύστημα. Μία δυνατότητα θα ήταν να ελαχιστοποιηθεί η αναφορά στο φύλο, δηλαδή η υιοθέτηση λεξικών τύπων οι οποίοι δεν είναι σηματοδεδειμένοι ως προς το γένος – λ.χ. για τα αγγλικά: *chairperson* αντί *chairman*. Άλλη δυνατότητα θα ήταν ακριβώς το αντίστροφο, δηλαδή η υιοθέτηση λεξικών τύπων, δύο για κάθε γένος, οι οποίοι είναι σαφώς σηματοδεδειμένοι ως προς το γένος: λ.χ. *chairman* και *chairwoman* (αντί μόνο του *chairman* ή *chairperson*). Όπως λέει η Pusch, η στρατηγική που θα υιοθετηθεί θα πρέπει να είναι συνάρτηση του ίδιου του γλωσσικού συστήματος: με άλλα λόγια, άλλη λύση μπορεί να είναι ικανοποιητική για τα αγγλικά, άλλη για τα γερμανικά, άλλη για τα ελληνικά. Σημασία όμως έχει ο απώτερος στόχος από τον οποίο πρέπει να καθορίζεται κάθε ρυθμιστική αλλαγή: το γλωσσικό σύστημα θα πρέπει να παρέχει ίσες ευκαιρίες σε γυναίκες και άντρες να αναγνωρίζονται και να λαμβάνονται υπόψη με τη γλώσσα.⁵⁵

Βέβαια μία ρυθμιστική αλλαγή δεν μπορεί να αγνοήσει το γλωσσικό αίσθημα των ανθρώπων που μιλούν τη γλώσσα, σίγουρα όμως μια γλωσσική αλλαγή δε θα έπρεπε να παρεμποδιστεί με μοναδικό επιχείρημα τη αδράνεια του γλωσσικού αισθήματος, όταν αναφερόμαστε σε θέματα ανισότητας. Και ούτε μπορούμε να μην πάρουμε υπόψη το γλωσσικό αίσθημα εκείνων των (λίγων ίσως) γυναικών που αισθάνονται, εξαιτίας των νέων κοινωνικών συνθηκών, ότι η γλώσσα – στην παλιά της μορφή – έρχεται σε σύγκρουση με τη συνείδησή τους. Το υποθετικό επιχείρημα ότι οι γυναίκες στην πλειονότητά τους δεν αισθάνονται καμία γλωσσική ανισότητα δε βαρύνει ιδιαίτερα, γιατί η γλωσσική ανισότητα που αισθάνεται κάποιο άτομο είναι συνάρτηση της συνειδητοποίησής του για την ταυτότητά

50. Π6. Kramer/Thorne/Henley 1978: 641 και Wodak 1981: 263.

51. Π6. Kramer/Thorne/Henley 1978: 640f.

52. Γι' αυτό και οι Andresen/Glück/1979: 4f, μιλούν για έλλειψη παράδοσης όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες μελέτες της δεκαετίας του '70.

53. Π6. σχετικά Pavlidou 1981.

54. Π6. Glück 1979: 78.

55. Π6. Pusch 1980: 72.

του,⁵⁶ και την κατάστασή του γενικότερα.⁵⁶

Η συνειδητοποίηση των γυναικών ως προς τη θέση τους στη σημερινή κοινωνία ήδη έχει αρχίσει να φέρνει (μη συνειδητές) αλλαγές στη γλώσσα. Δείγματα αυτής της αλλαγής έχουμε λ.χ. με την δημιουργία της λέξης *σεξισμός* κατά το *ρατσισμός* με την προτίμηση της λέξης *γυναίκα* αντί της λέξης *κυρία* με τη σημασιολογική αλλαγή στην ονομαστική φράση *γυναικείο περιοδικό*, που στα πλαίσια του γυναικείου κινήματος σημαίνει *φεμινιστικό περιοδικό*, και δε δηλώνει π.χ. τα περιοδικά Ρομάντζο, Γυναίκα.

Ως γνωστό κάθε είδους ρυθμιστική τάση έρχεται σε σύγκρουση με μια βασική αρχή της σύγχρονης Γλωσσολογίας, ότι δηλαδή η Γλωσσολογία είναι *περιγραφική*, όχι ρυθμιστική επιστήμη. Το δίλημμα αυτό, από ό,τι ξέρω, δεν έχει συζητηθεί ακόμα στον κοινωνιογλωσσολογικό χώρο που ασχολείται με τη σχέση γλώσσας και φύλου. Πιθανότατα όμως η συζήτησή του συνεπάγεται μία επαναθεώρηση των θεμελίων της Γλωσσολογίας, όπως και η εμφάνιση και καθιέρωση της Κοινωνιογλωσσολογίας (και της Πραγματολογίας) επέβαλε να ξανασκεφτούμε βασικές αρχές π.χ. ομοιογένεια του γλωσσικού συστήματος και την αυτονομία της Γλωσσολογίας.

Ειδικότερα σε σχέση με την ελληνική γλώσσα, ρυθμιστικές προτάσεις με στόχο την εξάλειψη του σεξισμού στη γλώσσα θα προσκρούσουν ίσως στο δίλημμα της διγλωσσικής πραγματικότητας. Λύσεις που ίσως θεωρηθούν ικανοποιητικές ως προς τη γλωσσική ισοτιμία των δύο φύλων, μπορεί να είναι ασύμφωνες με το πνεύμα της δημοτικής. Μία τέτοια περίπτωση μπορεί να αποδειχθούν τα θηλυκά σε ως, ιδιαίτερα όσα αναφέρονται σε επαγγέλματα.

Υπάρχουν βέβαια και ερευνητρίες οι οποίες πιστεύουν ότι, εφόσον ο γλωσσικός σεξισμός δεν αποτελεί αίτιο αλλά συνέπεια της κοινωνικής ανισότητας, όταν η κοινωνική πραγματικότητα αλλάξει θα ακολουθήσει και η γλωσσική αλλαγή· επομένως η προσπάθεια για ρυθμιστικές αλλαγές στη γλώσσα είναι άσκοπη απώλεια ενέργειας. Σίγουρα ένα τέτοιο μονομερές εγχείρημα δεν θα είχε ιδιαίτερο νόημα, αν δε συνοδευόταν παράλληλα και από την προσπάθεια αλλαγής της εξωγλωσσικής πραγματικότητας. Από την άλλη μεριά όμως, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί και ο καταλυτικός ρόλος της γλωσσικής αλλαγής στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και στη συνειδητοποίηση έμμεσων μορφών του σεξισμού.

Πιο απλό, από γλωσσολογική άποψη, εξίσου όμως σημαντικό, αν θέλουμε να κλονιστούν ή έστω να αμφισβητηθούν οι στερεότυπες αντιλήψεις για τα δύο φύλα, είναι το ζήτημα της τροποποίησης κειμένων, π.χ. σχολικών βιβλίων. Μία από τις πρώτες προσπάθειες έγινε στις ΗΠΑ, στο πλαίσιο της σύνταξης ενός λεξικού για μαθητές και μαθήτριες.⁵⁷ Στο λεξικό αυτό όχι μόνο συμπεριλήφθηκαν λήμματα όπως π.χ. το *sexism*, αλλά και τα ίδια τα παραδείγματα, που επεξηγούν τα λήμματα, παρουσιάζουν την εικόνα ενός νέου γυναικείου προτύπου. Λ.χ. στο λήμμα «μυαλό» δίνεται το παράδειγμα: «Η Μαρία έχει μυαλό και θάρρος»· το υποκείμενο έγινε δηλαδή γένους θηλυκού, και όχι αρσενικού όπως συνηθίζεται με αυτά τα συμφραζόμενα.

Συνειδητή προσπάθεια χρειάζεται και για την αλλαγή στη γλωσσική συμπεριφορά. Όμως στο χώρο αυτό είναι πολύ δύσκολο να γίνουν κάποιες προτάσεις που πραγματικά να διει-

δύουν στην ουσία του προβλήματος, γιατί το ίδιο το πρόβλημα δεν έχει μελετηθεί ακόμη σε όλες του τις μορφές. Επιπλέον, σε σχέση με τη γλωσσική επικοινωνία, τίθεται κι ένα άλλο ζήτημα: προτάσεις για αλλαγή στη γλωσσική συμπεριφορά προϋποθέτουν την ύπαρξη κάποιου προτύπου. Η αποδοχή του αντρικού προτύπου υπόσχεται επιτυχία, κύρος, εξουσία, περιέχει όμως τον κίνδυνο της αλλοτρίωσης της γυναικείας ταυτότητας. Η απόρριψή του δεν αξιολογεί απαραίτητα θετικά τη γυναικεία γλωσσική συμπεριφορά, καθιστά όμως αναγκαία τη δημιουργία ενός εναλλακτικού προτύπου το οποίο ακόμα δεν έχει διαμορφωθεί.

IV. Γενικές παρατηρήσεις

Η γυναίκα έχει αρχίσει να καθιερώνεται σαν αντικείμενο επιστημονικής μελέτης. Σ' αυτό συνετέλεσε ιδιαίτερα η ανάπτυξη των «γυναικείων σπουδών» στις ΗΠΑ και άλλες χώρες. Το θέμα φύλο σε σχέση π.χ. με τη γλώσσα έχει μπει πια σε πανεπιστημιακά σεμινάρια, επιστημονικά συνέδρια. Βέβαια μ' αυτό δεν εξαντλούνται οι στόχοι του γυναικείου κινήματος. Και πέρα από την προβληματική ως προς τα αίτια και τις συνέπειες της επιστημονικής έρευνας που ήδη ανέφερα, θα πρέπει ν' αναρωτηθούμε και για τον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι οι έρευνες που παρουσίασα στο προηγούμενο κεφάλαιο παραμένουν γενικά στο πλαίσιο του αποδεκτού επιστημονικού παραδείγματος και δεν προβληματίζονται ως προς τη δυνατότητα μιας «άλλης» επιστήμης.

Η αμφισβήτηση του αντροκρατικού προτύπου της επιστήμης και σε μεθοδολογικό επίπεδο έχει ήδη αρχίσει να διαγράφεται μέσα από τη δουλειά των γυναικών-επιστημόνων και μη -σε διάφορα αυτόνομα προγράμματα, όπως είναι η οργανωμένη βοήθεια σε βιασμένες γυναίκες, σπίτια - καταφύγια για γυναίκες. Λ.χ. σε τι βαθμό έχει νόημα η διάκριση ερευνητρία-ερευνούμενη (υποκείμενο-αντικείμενο της έρευνας) όταν και οι δυο γυναίκες προσπαθούν συλλογικά να ερευνήσουν κάποιο πρόβλημα με απώτερο στόχο την ισοτιμία των φύλων; Μήπως θα έπρεπε η υποτιθέμενη ουδετερότητα της επιστήμης να αντικατασταθεί με την ανοιχτή ιδεολογική τοποθέτηση;⁵⁸ Οι συνέπειες μιας τέτοιας προβληματικής δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη για τη Γλωσσολογία κι ούτε είναι απλό να προκαθοριστεί η μορφή τους.⁵⁹ Είναι όμως σίγουρο ότι τόσο ο προσδιορισμός των παραπάνω ερωτημάτων όσο και ο στόχος για την απόληψη του γλωσσικού σεξισμού δεν μπορούν να προκύψουν από μεμονωμένες γλωσσολογικές έρευνες, αλλά από μια *κοινή αυτόνομη πολιτική δράση των γυναικών*.

56. Π6. Pusch 1979: 84ff για ένα εξαιρετικό σχολιασμό της σχέσης «γλωσσική ανισότητα - συνείδηση ταυτότητας».

57. Π6. Graham 1975.

58. Π6. Mies 1978.

59. Για μια πρώτη προσπάθεια π6. Pavlidou/Andresen 1980.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andresen H. / Glück H. / Wigger A. 1979, «Sprache und Geschlecht: Editorial 2» στο *OBST* 9, 1-24.
- Bodine A. 1975, «Sex Differentiation in Language» στο Thorne B. / Henley N. (eds) 1975, 130-151.
- Brend R. 1975, «Male-Female Intonation Patterns in American English» στο Thorne B./Henley (eds.) 1975, 84-87.
- Γαλανάκη P. 1982, Πού ζει ο λύκος; Αθήνα: Άγρα
- Γεωργίου - Νίλσεν M. 1980, Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού, Αθήνα: Κέδρος
- Dittmar N. 1983, «Soziolinguistik - Teil II» στο *Studium Linguistik* 14, 20-57 Eakins B./Eakins G. 1978, Sex differences in human communication, Boston: Houghton Mifflin Company
- Εγκυκλοπαίδεια της Γυναίκας 1966, τόμος 5, Αθήνα: Παλμός
- Graham A. 1975, «The Making of a Nonsexist Dictionary» στο Thorne/Henley N. (eds) 1975, 57-63
- Glück H. 1979, «Der Mythos von den Frauensprachen» στο *OBST* 9, 60-95
- Jespersen O. 1922, Language: its nature, development and origin, New York: W.W. Norton.
- Jespersen O. 1924, The philosophy of grammar, New York: W.W. Norton
- Key M.R. 1975, Male/female language, with a comprehensive bibliography, Metuchen N.J.: Scarecrow Press.
- Klann G. 1978, «Weibliche Sprache Identität, Sprache und Kommunikation von Frauen» στο *OBST* 8, 9-62.
- Klann-Delius G. 1981, «Sex and language acquisition - is there any influence?» στο *Journal of Pragmatics* Vol. 5, No. 1, 1-25.
- Kramer Ch. / Thorne B. / Henley N. 1978, «Perspectives on language and communication» στο *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 3(3), 638-651.
- Kuhn E. 1980, Geschlechtsspezifische Unterschiede in der Sprachverwendung, Magisterarbeit an der Universität Frankfurt.
- Lakoff R. 1975, Language and Woman's Place, New York: Harper and Row.
- Macauley R. 1978, «The myth of female superiority in language» στο *Journal of Child Language* 5, 353-363.
- Mies M. 1978, «Methodische Postulate zur Frauenforschung - dargestellt am Beispiel der ewall gegen Frauen» στο *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis* 1,41-63 (Hrsg. von «Sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis für Frauen e.v.»)
- Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής) 1978, ΑΠΘ Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη.
- OBST 1978, *Osnabrücken Beiträge zur Sprachtheorie* 8: Sprache und Geschlecht, Bd. I.
- OBST 1979, *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 9: Sprache und Geschlecht, Bd. II.
- OBST Beiheft 3 1980, Sprache und Geschlecht, Bd. III.
- Pavlidou Th. 1981, βιβλιοκρισία του Thorne B./Henley N. (eds): Language and sex: difference and dominance, στο *Journal of Pragmatics* Vol. 5, No 5, 480-485.
- Pavlidou Th. / Andresen H. 1980, «Thesenpapier zu einer feministischen Sprachwissenschaft» στο *Linguistische Arbeiten und Berichte*, Heft. 15 (Hrsg. von Fachbereich 16 (Germanistik) der Freien Universität Berlin.
- Πολίτης Ν.Γ. 1902, Παροιμίες, Τόμος Δ', Αθήνα: Σακελλαρίου.
- Pusch L. 1979 «Der Mensch ist ein Gewohnheitstier, doch weiter kommt man ohne ihr» στο *Linguistische Berichte* 63, 84-103.
- Pusch L. 1980, «Das Deutsche als Männersprache» στο *Linguistische Berichte* 69, 59-74.
- Sachs J. 1975, «Cues to the Identification of Sex in children's Speech» στο Thorne B./Henley N. (eds). 1975. 152-171.
- Schulz M. 1975, «The Semantic Derogation of Woman» στο Thorne/Henley (eds.) 1975 64-75.
- Swacker M. «The sex of the Speaker as a Sociolinguistic variable» στο Thorne B./Henley N. (eds.) 1975, 76-83.
- Stefan V. 1975, Häutungen, München: Frauenoffensive.
- Thorne B./Henley H. (eds.) 1975, Language and sex: difference and dominance, Rowley MA: Newbury House.
- Thorne B./Kramarae Ch./Henley N. (eds.) 1983, Language, Gender and Society, Rowley MA: Newbury House.
- Thorne B./Kramarae Ch./Henley N. 1983a, «Language, Gender and Society: Opening a Second Decade of Research» στο Thorne B./Kramarae Ch./Henley N. (eds.) 1983, 7-24.
- Trömel-Plötz S. 1978, «Linguistik und Frauensprache» στο *Linguistische Berichte* 57, 49-68.
- Trömel-Plötz S. 1980, «Sprache, Geschlecht und Macht I» *Linguistische Berichte* 69, 1-14.
- Trudgill P. 1975, «Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich» στο Thorne B./Henley N. (eds) 1975, 88-104.
- Wodak R. 1981, «Women relate, men report: sex differences in language behavior in a therapeutic group» στο *Journal of Pragmatics* Vol. 5, Nos. 2/3, 261-285.
- Φραγκουδάκη A. 1978, Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Zimmerman D. / West C. 1975. «Sex Roles, Interruptions and silences in Conversation» στο Thorne B./Henley N. (eds.) 1975, 105-129.